

УДК 82:3-028.31(09)

ЧИТАЦЬКА РЕЦЕПЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ЛІТЕРАТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ**Гончарук Р. А.**

Дана стаття присвячена проблемі читацької рецепції в літературній комунікації. В статті акцентується увага на тому, що процес рецепції художньої літератури складається із безпосереднього сприйняття, тобто процесу відтворення образів та сюжетів твору, а також переживання їх читачем, його естетичної оцінки, та впливу художньої літератури на особистість читача як результат читацької рецепції.

Ключові слова: читацька рецепція, рецептивна естетика, літературний твір, літературна комунікація, спілкування, міжкультурна комунікація.

Данная статья посвящена проблеме читательской рецепции в литературной коммуникации. В статье делается акцент на том, что процесс рецепции художественной литературы состоит из непосредственного восприятия, то есть процесса воссоздания образов и сюжетов произведения, а также переживания их читателем, его эстетической оценки, и влияния художественной литературы на личность читателя как результат читательской рецепции.

Ключевые слова: читательская рецепция, рецептивная эстетика, литературное произведение, литературная коммуникация, общение, межкультурная коммуникация.

This article is devoted to the problem of readers' reception in the literary communication. The article focuses on the fact that the process of reception of literature consists of direct perception, that is, the process of reconstruction of the images and scenes of the literary work, as well as experiences of the reader, his aesthetic appreciation, and influence of literature on the personality of the reader as a result of readers' reception.

Keywords: Readers' reception, intercourse, receptive aesthetics, a literary work, literary communication, intercultural communication.

Постановка проблеми. На сучасному етапі в літературознавстві не зникає інтерес до визначення ролі читача в процесі літературної комунікації. Літературний твір, що є плодом втілення творчої ідеї автора, має на меті в подальшому зустріч з читачем та сприйняття ним даного твору. Саме зустріч та взаємодія свідомості авторської та читацької, що виникає в межах художнього тексту і стане **предметом** аналізу в нашому дослідженні. **Актуальність** розвідки визначається поглибленням уваги до ролі читацької рецепції в аналізі творів художньої літератури. **Метою** написання даної розвідки служить спроба визначити роль читацької рецепції в структурі аналізу художнього твору, його національній та інтернаціональній рецепції.

Виклад основного матеріалу. Літературна комунікація як особливий вид художньої комунікації, (що являє собою процес передачі та сприйняття художньої інформації, взаємодію між автором твору, твором та реципієнтом) оперує текстом, носить здебільшого документальний характер та орієнтується на існування та взаємодію зв'язків "автор – літературний твір – читач", тобто, є своєрідним діалогом "автор – читач", який здійснюється за допомогою взаємного сприйняття. У такій ситуації особистісні контакти відсутні. В системі "автор – літературний твір – читач" художня інформація попадає до читача безпосередньо, а ефективність такої комунікації залежить від здатності останнього відчутти та осмислити художність, багатогранний світогляд твору, вести діалог з текстом. На це звертали увагу М. Бахтін, М. Гиршман, Н. Тюпа, Б. Корман, Ю. М. Лотман, Б. А. Успенський, Б. М. Гаспаров. М. Бахтін вважає, що цілісність твору включає в себе і його зовнішню матеріальну сутність, його текст, відтворений в ньому світ, автора-творця, слухача-читача [8]. Лотман пише, що "людина, створюючи та

сприймаючи твір мистецтва, передає, отримує та зберігає особливу художню інформацію, котра є невід'ємною від структурних особливостей художніх текстів в тій же мірі, в котрій думка є невід'ємною від матеріальної структури мозку" [16, с. 19]. "Художній світ літературного твору тому і є світом, що включає в себе, поєднує внутрішньо і суб'єкта висловлювання, і – в певному смислі – адресата висловлювання", - пише М. Гршман [12, с. 63]. Не слід оминати при розгляді питання читацької рецепції статтю Роланда Барта "Смерть автора"[6]. В ній автор практично називається скриптором, творцем "письма", і читач поновлюється в правах. Творчість письменника та читацьке сприйняття розглядаються як гра з мовою, а головним при цьому стає те задоволення, котре читач отримує від тексту. В іншій своїй статті "Задоволення від тексту" Р. Барт сприймає текст як певне енергетичне джерело [7]. Ми погоджуємось з Роланом Бартом в думці, що принцип отримання задоволення стає осмисленим мотивом поведінки людини, котра стала споживачем. Та обставина, що читач надає більшу перевагу світові зовнішніх вражень перед світом внутрішніх переживань та роздумів і повинна вимагати від сучасного мистецтва задоволення, розрядки, компенсації. Але і висока література в свою чергу вимагає від сучасного читача уваги, активної розумової діяльності, читацької компетентності, необхідної для сприйняття художньої інформації.

Американські вчені-літературознавці також вели дослідження в області читацького сприйняття, початок яких припадає на 60-70-ті роки ХХ століття та пов'язаний з іменами Стенлі Фіша та Нормана Холланда [1]. В подальшому на основі їх праць зародився цілий рух, який отримав назву "рецептивна критика" або "школа читацької рецепції". Ця школа формувала свої погляди в диспутах з новою критикою, і тому заявляла, що тексту поза читацьким сприйняттям взагалі не існує. Він є лише матеріалом, на основі якого здійснюється процес взаємодії автора та читача. Більшість американських вчених, на відміну від представників німецької школи рецептивної естетики, які пов'язують сприйняття із соціальною та часовою стратифікацією, дотримується думки, що рецепція завжди глибоко індивідуальна. Школа читацької рецепції тим, що зосереджує надмірну увагу на неповторних особливостях кожного окремого акту сприйняття, утруднює класифікацію рецепції та порушує уявлення про діалогічну взаємодію тексту та читача, в якому активні обидві сторони.

Художня інформація завжди неоднозначна та багатогранна. Неоднозначність характеризує не лише саму інформацію, але й процес її сприйняття (рецепції) та інтерпретації. Поняття рецепції (від лат. *receptio* - прийом, сприйняття) спочатку використовувалось в області природничих наук для позначення сприйняття рецепторами енергії збудників та перетворення її в нервові збудження. Пізніше, в рамках постмодерністської дослідницької парадигми текстурального аналізу, в межах якої відбувається зміщення області зацікавленості від автора та тексту до читача, зароджується інтерес до рецепції як до процесу запозичення та пристосування певним суспільством різних текстів культури, які виникли в різних країнах в різні епохи. Рецептивний підхід полягає в тому, щоб розглядати твір не як художню цінність, що існує сама по собі, а як компонент системи, в котрій він перебуває у взаємодії з реципієнтом. І як результат, твір вивчається не як історично відкрите явище, цінність та смисл котрого є історично рухомими, змінними та піддаються переосмисленню.

Художня рецепція залежна від об'єктивних соціально-історичних передумов та суб'єктивних особливостей читача. Гете виділяв три типи художнього сприйняття: 1) насолоджуватися красою, не розмірковуючи; 2) робити висновки, не насолоджуючись; 3) робити висновки, насолоджуючись, і насолоджуватися, розмірковуючи [9, с. 48]. Тобто, художня рецепція визначається не лише художнім текстом, але й особливостями реципієнта. Вона перетворює художній твір у сутність свідомості читача-реципієнта, піднімає читача до своєрідної форми спілкування з автором твору. Весь життєвий досвід авторів художніх творів, їх світогляд, що втілені в твір, переносяться художнім сприйняттям у свідомість читача та стають в тій чи іншій мірі складовою цією свідомості і створюють орієнтири відношення читача до дійсності. Виходячи із вище сказаного, процес рецепції художньої літератури складається із безпосереднього сприйняття,

тобто, процесу відтворення образів твору та переживання їх читачем, його естетичної оцінки, і, як результат усього цього, впливу художньої літератури на особистість читача.

Читач, як постать в літературознавстві, з'явився не відразу. Теоретиками неогерменевтичної лінії можна назвати В.Ізера, Р. Барта, У. Еко, Х. Р. Яусса. В. Ізер писав, що варіативність сприйняття реципієнта – “мандруюча точка зору” (“Wandelnde Blickpunkt”) [2, с. 137] – залежить як від індивідуально-психологічних, так і від соціально-історичних характеристик читача. Читач не є повністю вільний у виборі точки зору, оскільки її формування визначається також текстом, хоча “перспективам тексту притаманний лише “характер інструкцій”, що акцентує увагу та зацікавленість читача на певному змісті.” [4, с. 191] Окрім того В. Ізер використовує категорію “читач, котрого мають на увазі” [4, с. 242], котра покликана розкрити потенціальну багатозначність значень тексту. Читач, котрий працює із “сирим” матеріалом, чим є написаний, проте ще не прочитаний, і, тому ще не існуючий, текст, цілком правомірний робити висновки, котрі допомагають розкрити багатогранність зв'язків та референцій твору – “літературний твір ... швидше нагадує партитуру читання, котра необхідна для нового читацького резонансу, який вивільняє текст із матерії слів” [4, с. 58]. Ми цілковито приєднуємося до концепції Р. Барта, згідно якої, сприйняття тексту визначається рівнем читача та його підготовленості до прочитання та інтерпретації основних смислів, що переплетені в тканині тексту. Від освіченості, компетентності, смаку та очікувань читача великою мірою і визначається майбутнє літературного твору, долі його героїв та ступінь популярності автора.

Також роль читача в літературознавстві вивчав засновник психологічної школи, видатний український вчений А. Потебня. Він вказував на певні переваги читача над автором та надавав йому право на необмежену кількість власних інтерпретацій: “Слухач може набагато краще, ніж той, хто говорить, розуміти, що криється за словом, і читач може краще від самого поета досягнути ідею його твору. Сутність, сила такого твору не в тому, що під ним розумів автор, а в тому, як воно діє на читача або глядача, а отже, в невичерпному можливому його змісті” [17, с. 140].

Загалом, під впливом теоретиків структурно-семіотичної традиції як текст почали розглядати не лише об'єктивно виражені літературні твори, але й культуру, суспільство, історію і людину. Положення про те, що історія та суспільство є тим, що може бути “прочитане”, призвело до сприйняття людської культури як певного виду інтертекстуальності. Найбільш важливим наслідком трансформації культурної традиції у, так би мовити, “великий інтертекст” є розчинення реципієнта у варіантах інтерпретації полісемантичних структур тексту культури, кожна з яких може бути розтлумачена тим чи іншим чином, виходячи із суб'єктивних уподобань інтерпретатора. Звідси і розуміння читача як інтерпретатора, так званого “зразкового читача”, котрий використовується для захисту тексту від великої кількості інтерпретативних рішень. На думку Л. С. Виготського, реципієнт, котрий сприймає витвір мистецтва, як умовний світ, що є завершений, відчуває так звані “розумні” естетичні емоції [10, с. 103]. Ці естетичні емоції не носять виключно характер споглядання, вони активізують свідомість реципієнта, стимулюють його творчу активність. Художній текст як твір мистецтва є відкритим та розвернутим в полі культури, він може бути заданий автором та розшифрований адресатом за умови зв'язку першого та другого з культурним контекстом. Самі відносини “читач – художній текст” можна описати як певний психологічний акт, що починається із чуттєвого емоційного сприйняття і переходить у фазу активної творчої діяльності.

Не менш важливим є й інший аспект проблеми інтерпретації тексту – установка читача на діалог з автором, котра передбачає сприйняття, задане “віхами” та “вказівниками”, котрі автор залишив в тексті. Принциповою умовою для успішної комунікації є прагнення читача зрозуміти текст як прояв позиції, голосу іншого, “щоб текст проявився у всій його однаковості” [11, с. 321]. Але, як відомо, смисли не передаються, а пізнаються. Мить їх пізнання – це мить зустрічі свідомості автора твору та читача цього твору в межах художнього тексту, це завжди діалог, це завжди взаємодія. Важливо пам'ятати, що характер аналізу та сприйняття художнього

тексту не є вродженою властивістю читача, а набутим свідомим оволодінням навичками аналізу в процесі навчання чи самостійно під час читання художньої літератури. Далеко не всі люди, які закінчили школу, здатні повноцінно аналізувати образне наповнення художнього твору та правильно відтворити систему цих образів. Аналіз художнього тексту є частиною процесу безпосереднього сприйняття, котру читач засвоює найважче. Образи літературних героїв письменник розкриває поступово, як і власне сюжет твору. Проте, читач, лише прочитавши початок твору, вже у своїй уяві сприймає літературних персонажів як повноцінних живих людей та чекає розвитку сюжету. Таке явище не можна пояснити лишень результатами аналізу художнього тексту. Кожна людина наділена величезною кількістю образних узагальнень не лише окремих предметів, але й різноманітних характеристик, розвитку різних подій, реалій. Саме такі узагальнення і є найбільш суттєвими для сприйняття літературних творів. Визначення читачем при читанні експозиції початку дії, її часу та місця, головної дійової особи та власного емоційного відношення до нього, діє на читача як стимул для включення образних узагальнень, які відповідають місцю та часу дії у творі та визначені на початку твору особливостями літературних персонажів. Такий стимул реалізує у свідомості читача певну одиницю образного усвідомлення, або одну із можливостей, які в ній містяться. Дане явище досліджували Д. Дюришин, В. М. Жирмунський, Ю. Б. Борєв та ін. [13, 14, 9]

Також і автор, втілюючи у власному творі певну програму адресного впливу, орієнтується на уявного читача. По суті, уявний читач – це і співбесідник автора, який бере участь у створенні зображувальної реальності, його друге “я”, і читач, котрий здатний зрозуміти авторську картину світу, і та програма, за допомогою якої автор хоче вплинути на реального читача, і той горизонт розуміння, до якого має прагнути реальний читач. “Якщо читач не зможе зайняти приготовану для нього позицію естетичного адресата даного тексту, не зможе проникнути всередину авторської картини життя, то комунікативна подія твору мистецтва в його естетичній специфіці просто не відбудеться. Але якщо особистісна позиція читача в світі буде цілковито поглинута авторською, втратить своє поза межове місцеположення, то в такому випадку дана подія теж не може відбутися”, - зазначає В. І. Тюпа [18, с. 82] Тобто, єдиним зв'язком між світом читача та твором художньої літератури є культурна традиція, а єдиною життєвою функцією – функція інтерпретації.

Виходячи із сказаного вище, можемо зробити висновок, що рецепція загалом, і конкретно, читацька рецепція відіграє важливу роль в сучасній літературі. Цілковито зрозуміло, що тексти створюються не бездумно. Я пишу. Отже, я чи то викладаю на папері власні емоції (що більше притаманне ліриці), котрі викликані душевними переживаннями, життєвою ситуацією, спостереженням картин природи, чи творів мистецтва, прочитаною книгою; або я створюю епічний сюжет, котрий також може бути узятий із життя або навіяний іншими творами. Орієнтуючись на комунікативну природу читацької рецепції та враховуючи всю важливість читацького сприйняття для автора та твору, літературну комунікацію можна визначити як діалог між автором та читачем, що відбувається за допомогою взаємних сприймань. проте не чітко окреслена на даному етапі сама постать “читача”-реципієнта, що надає простір для подальшого ґрунтового дослідження.

Література

1. Fish S. Literature in the Reader: Affective stylistics// New Literary History. – Charlottesville, 1970. – V.2 – №1. – P. 123-162.
2. Iser W. Die Appellstruktur der Texte, in: R. Warning (Hg.): Rezeptionsästhetik, München, 1994. – S. 228-252
3. Iser W. The Implied Reader. – Baltimore: John Hopkins University Press, 1974. – 318 p.
4. Jauß H. R. Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft, in: R. Warning (Hg.): Rezeptionsästhetik, München 1994. – S. 126-162.
5. Müller J. E. Literaturwissenschaftliche Rezeptions- und Handlungstheorien, in: K.-M. Bogdal (Hg.): Neue Literaturtheorien, Opladen 1990. – S. 176-200.
6. Барт Р. Смерть автора. / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М., 1994 - С. 384-391

7. Барт Ролан. Удовольствие от текста. / Барт Р. //Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М., 1994. – С. 462-518.
8. Бахтин М. Автор и герой в эстетической действительности / М. Бахтин // Литературно-критические статьи / М. Бахтин; [сост. С. Бочаров, В. Кожин]. – М.: Худож. лит., 1986. – С. 5–26.
9. Борев, Ю.Б.Эстетика: Учебник / Ю.Б. Борев – М.: Высш. шк., 2002. – 511 с. ISBN 5-06-004105-0
10. Выготский Л. С. Психология искусства / Общ. ред. В. В. Иванова, коммент. Л. С. Выготского и В. В. Иванова, вступит. ст. А. Н. Леонтьева. 3-е изд. М.: Искусство, 1986. 573 с.
11. Гадамер Г. Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики. / Г.-Г. Гадамер. М.: Прогресс, 1988. 704 с.
12. Гиршман М. М. Литературное произведение: теория и практика анализа: [учеб. пособ.] / М. М. Гиршман. – М. : Высш. шк., 1991. – 160 с. – (Библиотека преподавателя).
13. Дюришин Д. Художественный перевод в межлитературном процессе / Д. Дюришин // Проблемы особых межлитературных общностей– М., 1993. – 456 с.
14. Жирмунский В. М. Введение в литературоведение: Курс лекций / Под ред. Плавскиной З. И., Жирмунской В. В. – СПб.: Изд. С.-Петербург. университета, 1996. – 440 с. – ISBN 5-288-014450-0.
15. Зись А. Я. Художественная коммуникация и рецепция как ее завершающее звено [Текст] / А. Я. Зись, М. С. Стафецкая; ответственный редактор Ю. Б. Борев // Художественная рецепция и герменевтика: теории, школы, концепции (критические анализы). – М.: Наука, 1985. – С. 168–201.
16. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман // Об искусстве. – СПб.: Искусство-СПб., 1998. – С. 14–285.
17. Потебня А. Из записок по русской грамматике/ А. Потебня. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т.1. – 342 с.
18. Тюпа В. И. Коммуникативная природа литературы / В.И. Тюпа, С. Н. Бройтман, Н. Д. Тмарченко // Теория литературы: уч. пособие: в 2 т. – М.: Академия, 2004. – Ч. 1, гл. 3. – С. 77–104.
19. Усманова А. Р. Умберто Эко: парадоксы интерпретации [Текст] / А. Р. Усманова. – Минск: Проилеи, 2000. – 200 с.